

*І.В.Верба
(Київ)*

Запорозька проблематика в наукових працях Н.Д.Полонської-Василенко

Тема Запоріжжя та українського козацтва XVIII ст. була провідною в науковій творчості відомого історика-емігранта Італії Дмитрівни Полонської-Василенко (1884-1973). Без малого 60 років перо та енергія дослідниці марудно студіювали цю проблематику.

Переважна більшість праць дослідниці безпосередньо стосується історії Запоріжжя. Вони присвячені історіографії, джерелознавству, кордонам "Вольностей", поверненню козаків на Запоріжжя в 1734 р., колонізації козацтвом Північного причорномор'я, постатям видатних ватажків тощо. Варто назвати декілька

робіт Н.Д.Полонської-Василенко "Серед них в першу чергу - "З історії останніх часів Запоріжжя", "Маніфест 3 серпня року 1774 в світлі тогочасний ідей", "Перші кроки єврейської колонізації в південній Україні", "Південна Україна року 1787", "Майно запорозької старшини як джерело для соціально-економічної історії України", "До історіографії Запоріжжя XVIII ст. (Леклерк і Болтін)" та інші. Перебуваючи на еміграції, історик випустила 2-х томну працю під загальною назвою "Запоріжжя XVIII століття та його спадщина" (Мюнхен, 1965-67), де узагальнила всі відомі їй данні.

Основна теза вченої щодо історії Запоріжжя XVIII ст. стосувалась з'ясування причин ліквідації козацької державності на означеній території. Так, серед політичних причини ліквідації Запоріжжя вона вказує на намагання царського уряду остаточно інкорпорувати Україну в склад Російської імперії, на втрату в значній мірі військового значення Запоріжжя після перемоги Росії в російсько-турецькій війні 1768-1774 рр.

З соціальних факторів Наталія Дмитирівна підкреслює невідповідність кріпацтва демократичному устрою Запоріжжя, неможливість впровадження кріпосницьких відносин на Лівобережній Україні без ліквідації цього осередку волелюбних рухів селянства, пануюче серед суспільної думка імперії негативне ставлення до Січі, бажання уряду покласти край втечам кріпаків та селян.

Але основним мотивом наступу російського царизму на козацьку державність Запоріжжя, на думку Н.Д.Полонської-Василенко, все ж були економічні чинники. Так, вона зазначила, що Запоріжжя в XVIII столітті пройшло шлях швидкого соціально-економічного розвитку. Після повернення козаків в 1734 р. з Туреччини і до ліквідації Січі в 1775 р., на Запоріжжі інтенсивно зростало старшинське землеволодіння, посилювались поляризація козацького суспільства.

Головним нервом економічного життя Запоріжжя була торгівля. На думку історика, торгівля наприкінці XVIII ст.стала одним з головних чинників життя цього регіону. Пошук нових торговельних шляхів спонукав російську бжуазію на захоплення нових ринків. Починається інкорпорація українських земель - спочатку Гетьманщини, а потім Слобожанщини. На цих землях йде насадження мастків російського шляхетства, збільшується тяга верхівки російського уряду на південь до Чорного моря. В умовах різкого зростання в світі попиту на пшеницю, яка була головним об'єктом

збуту за кордон, родючі південні українські степи починають інтенсивно освоюватись. Але на перепоні стояло Запоріжжя. Тому російський уряд починає насаджувати на запорозьких землях чужоземну колонізацію, створювати ландміліцейські полки під виглядом оборони південних кордонів і Новоросійської губернії. Запорожці боролись за свої вольності, але уряд не зважав на їх домагання. Кучук-Кайнарджийський мир 1774 р. віддав російській державі землі, які оточували запорозькі вольності, зробивши існування Запоріжжя як військового заслону зайвим. Отже, Запоріжжя, що само залишилось на шляху просування капіталу, було логічно знищено: 4 червня 1775 р. його було зруйновано.

Причину ліквідації Січі красномовно пояснив царський маніфест, де йшлося про надмірне зростання людності, яка тікала із закріпачених частин імперії, заведення власного хліборобства, а головне - про загрозу торгівлі, яка могла б розвиватись "к позавидованію всего света", якби не перешкождали запорожці.

— Такі основні думки Н.Д.Полонської-Василенко про знищення козацької державності.